

رهیافتی بر تبیین قناعت و نقش آن در اقتصاد مقاومتی از دیدگاه قرآن کریم و روایت‌ها

تاریخ دریافت: 1396/11/24 تاریخ پذیرش: 1397/2/16

* ایوب امرائی
* غلامرضا عالیخانی
** یونس نادمی

چکیده

پژوهش پیش‌رو در صدد است با بهره‌گیری از آیه‌ها و روایت‌ها به روش تحلیلی-توصیفی، نقش و جایگاه قناعت را به‌عنوان یکی از مهم‌ترین فضیلت‌های اخلاقی در سیاست اقتصاد مقاومتی از دید منابع اسلامی تبیین کرده و به این پرسش پاسخ دهد که قناعت چه جایگاهی در آیه‌ها و روایت‌های اسلامی داشته و چه ارتباطی با اقتصاد مقاومتی دارد؟ فرضیه تحقیق پیش‌رو آن است که این فضیلت اخلاقی براساس نتیجه‌های مطلوبی که در پی دارد، می‌تواند شاخص مهمی در تحقق هدف‌های اقتصاد مقاومتی باشد. با بررسی آیه‌ها و روایت‌ها محقق شد مواردی مانند خانواده، فرد، شناخت و باورها از جمله مهم‌ترین عامل‌های پدیدآمدن و تقویت قناعت در زندگی بوده که در صورت تحقق، نتیجه‌های مطلوبی مانند بی‌نیازی، رضایت‌مندی، سلامتی دین و بدن، عفت، زهد، هدایت و رستگاری را در پی خواهد داشت. در اقتصاد مقاومتی مهم‌ترین اقدام، اصلاح الگوی مصرف خانواده است. از طرفی الگوی مصرف در اسلام تحت عنوان قناعت مطرح شده که نتیجه‌ها و آثار مطلوبی مانند رضایت و خشنودی خداوند متعال ﷻ، رسیدن به رفاه اقتصادی، سعادت‌مندی و هدایت‌یابی و سلامتی جسم و جان را در پی دارد. هم‌چنین از دید نظریه اقتصادی قناعت از یک‌سو از راه افزایش پس‌انداز، منابع کافی را برای تأمین مالی سرمایه‌گذاری و تقویت تولید و اشتغال فراهم می‌کند و از طرف دیگر با تأمین منابع بیشتر برای عقد قرض‌الحسنه می‌تواند نیازهای مصرفی اقشار کم‌درآمد را تأمین کند و در نتیجه می‌تواند نقشی اثرگذار در کاهش فقر، بهبود توزیع درآمد و افزایش رشد اقتصادی و کاهش نرخ بیکاری ایفا کند.

واژگان کلیدی: قناعت، اقتصاد، اقتصاد مقاومتی.

طبقه‌بندی JEL: Z12, E21

*. استادیار و مدیر گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه آیت‌الله العظمی بروجردی ﷻ. Email: amraee_1360@yahoo.com

** . دانشجوی کارشناسی ارشد فقه و حقوق دانشگاه آیت‌الله العظمی بروجردی ﷻ. Email: amraee_1360@yahoo.com

*** . استادیار و مدیر گروه اقتصاد دانشگاه آیت‌الله العظمی بروجردی ﷻ. Email: amraee_1360@yahoo.com

مقدمه

اقتصاد مقاومتی راهبردی اقتصادی برای مقاوم‌سازی اقتصاد ایران در برابر شوک‌های خارجی و داخلی شمرده می‌شود که در صورت تحقق آن مسیر پیشرفت اقتصادی کشور هموار می‌شود. سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی که در سال 1392 از سوی مقام معظم رهبری به دولت ابلاغ شد چند وجه اساسی دارد. اقتصاد متکی به دانش و فناوری، عدالت بنیان، درون‌زا و برون‌گرا، پویا و پیشرو و الگوئی الهام‌بخش از نظام اقتصادی اسلام از ویژگی‌های مهم اقتصاد مقاومتی است. این سیاست‌ها 24 بند دارند که بند هشت آن به اصلاح الگوی مصرف اختصاص یافته است. در بند هشت سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی آمده است: «مدیریت مصرف با تأکید بر اجرای سیاست‌های کلی اصلاح الگوی مصرف و ترویج مصرف کالاهای داخلی همراه با برنامه ریزی برای ارتقاء کیفیت و رقابت‌پذیری در تولید» (سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، leader.ir). در این بند بر اجرای سیاست‌های کلی اصلاح الگوی مصرف که در سال 1389 به دولت ابلاغ شده بود پافشاری شده است. در سیاست‌های کلی اصلاح الگوی مصرف، پافشاری ویژه‌ای بر قناعت شده؛ به طوری که در بند اول سیاست‌های کلی اصلاح الگوی مصرف آمده است: «اصلاح فرهنگ مصرف فردی، اجتماعی و سازمانی، ترویج فرهنگ صرفه‌جویی و قناعت و مقابله با اسراف، تبذیر، تجمل‌گرایی و مصرف کالای خارجی با استفاده از ظرفیت‌های فرهنگی، آموزشی و هنری و رسانه‌ها به‌ویژه رسانه ملی» (همان). بنابراین قناعت می‌تواند یکی از ارکان اصلاح الگوی مصرف در اقتصاد مقاومتی باشد. به این منظور مقاله پیش‌رو به ابعاد گوناگون قناعت و نقش و اهمیت آن در تحقق اقتصاد مقاومتی از دید قرآن کریم و روایت‌های معصومان علیهم‌السلام می‌پردازد.

پیشینه پژوهش

اکبری‌دستک (1395) به بررسی جایگاه فرهنگ قناعت (اقدام و عمل) و کارکردهای آن در تبیین و تحکیم مبانی اقتصاد مقاومتی از نگاه تعالیم اسلامی پرداخته است. در این مقاله به بررسی سیمای قناعت در سبک زندگی پیامبران پرداخته و قناعت را از نشانه‌های پارسایان و موهبت‌الاهی دانسته است؛ سپس به کارکردهای معنوی و تربیتی قناعت از جمله عزت‌آفرینی و آزادگی و تهذیب نفس و رسیدن به آسایش و آرامش و تخفیف در حسابرسی آخرت

پرداخته و کارکردهای اقتصادی و اجتماعی قناعت از جمله فقر زدایی و فروکاستن از مخارج گزاف و مبارزه با اسراف را تشریح کرده است. تفاوت تحقیق پیش رو در بررسی اهمیت، آثار و فواید قناعت با محوریت آیات قرآن کریم و روایت‌های معصومان علیهم‌السلام، تحلیل رابطه قناعت و اقتصاد مقاومتی و نیز تبیین جایگاه و اهمیت اقتصاد مقاومتی در منابع اسلامی است. سعادت‌مند در کتاب **درس‌هایی از امام: قناعت و ساده‌زیستی** ساده‌زیستی را به‌عنوان درس‌هایی از امام خمینی علیه‌السلام مطرح کرده است. در این کتاب کوشیده شده تا بعد ساده‌زیستی در زندگی و سیره عملی وی بررسی شود. بخش‌های نخست این کتاب به واکاوی جنبه‌های نظری اندیشه امام در مقوله قناعت اختصاص یافته است. نگاهی به عملکرد امیر مؤمنان علیه‌السلام به‌عنوان الگوی زهد و ساده‌زیستی و لزوم پرهیز مسئولان از اشرافی‌گری و روآوردن آنان به ساده‌زیستی و مردمی‌بودن از دیگر بخش‌هایی است که رهنمودهای امام را مطرح ساخته است. دو فصل پایانی کتاب به مسئله ساده‌زیستی امام و پرهیز وی از تشریفات را در قالب مجموعه متنوعی از خاطرات آورده که بیش از یکصد و سی خاطره از اطرافیان و اعضای خانواده امام را شامل می‌شود.

محمدی در کتاب **قناعت و سلامت روان** به بحث‌هایی مانند مفهوم قناعت (از نظر لغت، از نظر علمای علم اخلاق، از نظر روایت‌ها)، تبیین مفهوم قناعت، تفاوت‌های فردی در قناعت، دنیاگرایی، حرص و طمع و رابطه بین قناعت و اسراف پرداخته است.

حسین‌زاده در مقاله‌ای با عنوان «نقش قناعت در بهره‌مندی از زندگی» به نقش قناعت در زندگی می‌پردازد و مباحثی از جمله معنای قناعت، شرایط لازم برای تحقق آن، عامل‌های پدیدساختن و تقویت آن، آثار آن در زندگی و فنون دست‌یابی به قناعت در حیات اجتماعی را بررسی کرده و هدف آن یافتن راهکار مناسب برای دوری از حرص، آرامش و نشاط اعضای خانواده، رفع نیازمندی‌ها در ابعاد گوناگون، آسایش و برخورداری از زندگی مادی و معنوی، اصلاح نفس، پیدا کردن عزت و رسیدن به سعادت و خوشبختی است. یافته‌های اصلی این تحقیق ضرورت توجه به اهمیت قناعت، عامل‌ها و راهکارهای پدیدساختن و تقویت آن، زمینه‌های مقابله با حرص، پدیدآمدن آرامش و به‌کارگیری مهارت‌ها و فنون برای دست‌یابی به زندگی سالم است.

هراتیان و همکاران در مقاله‌ای با عنوان «ساخت و اعتباریابی مقیاس اسلامی حرص - قناعت» با طراحی، ساخت و اعتباریابی مقیاس حرص - قناعت براساس آموزه‌های اسلامی، رذیله اخلاقی حرص و فضیلت اخلاقی قناعت را ارزیابی کرده و می‌سنجند.

کلاتری و جنتی در مقاله‌ای با عنوان «هم‌بستگی قناعت و آرامش روان از دید امام علی علیه السلام» در نهج‌البلاغه ابتدا عامل قناعت و نیز نقطه برابر آن یعنی حرص و طمع را تحقیق و بررسی کرده و سپس هم‌بستگی قناعت و آرامش روان را بر مبنای سخنان امام علی علیه السلام در نهج‌البلاغه و اصول روان‌شناسی به بحث گذاشته و بر این اساس هم‌بستگی عامل اخلاقی قناعت و رسیدن به آرامش روانی، اثبات شده است.

با این حال، هیچ‌یک از این موارد به تحلیل و بررسی نقش و جایگاه قناعت در اقتصاد مقاومتی نپرداخته و تاکنون نیز پژوهشی در این باره با محوریت آیه‌های قرآن کریم و روایت‌های معصومان علیهم السلام ارائه نشده است؛ بنابراین تمایز مطالعه پیش‌رو با مطالعه‌های پیشین در پرداختن به جایگاه قناعت در تحقق اقتصاد مقاومتی است.

ادبیات نظری قناعت و اقتصاد مقاومتی

اهمیت و جایگاه قناعت از دید آیه‌های قرآن کریم

در قرآن کریم عین واژه «قناعت»، در مفهوم فضیلتی اخلاقی به کار نرفته؛ بلکه بر مبنای برخی تفسیرها، تعبیر والای «حیات طیبه» در وصف قناعت استعمال شده است (ابراهیمی و ترابی، 1394، ص 3):

هنگامی که از امام علی علیه السلام در تفسیر عبارت «فَلنَحْيِيَنَّهٗ حَيٰوةً طَيِّبَةً» در آیه شریفه «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ اٰتَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلنَحْيِيَنَّهٗ حَيٰوةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ مَا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ» (نحل، 97): هر کس از مرد یا زن، عمل نیک انجام دهد در حالی که ایمان داشته باشد پس وی را بی تردید (در دنیا) به زندگی پاکیزه‌ای زنده خواهیم داشت و (در آخرت) پاداششان را در برابر عمل‌های بسیار خوبشان خواهیم داد. پرسیده شد؟ فرمود: منظور، داشتن صفت قناعت است (نهج‌البلاغه، ح 221) و فرمود کسی که راضی به روزی الهی شود هیچ‌وقت برگزیده‌اندوه نخواهد داشت «كَفَىٰ بِالْقَنَاعَةِ مُلْكًا، وَ بِحُسْنِ الْخُلُقِ نَعِيْمًا، وَ سُئِلَ علیه السلام عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَىٰ: «فَلنَحْيِيَنَّهٗ حَيٰوةً طَيِّبَةً» فَقَالَ: هِيَ الْقَنَاعَةُ» (همان)؛ «آدمی را قناعت برای دولت‌مندی و خوش‌خلقی برای فراوانی نعمت‌ها کافی است. از امام پرسیده شد، تفسیر آیه: فَلنَحْيِيَنَّهٗ حَيٰوةً طَيِّبَةً»

طَيِّبَهُ چيست؟ فرمود: قناعت است».

«اقتصاد اسلامی، مجموعه معارفی است که از سه جزء اصلی تشکیل می‌شود: جزء اول، مکتب اقتصاد اسلامی است، بخش دوم معارف اقتصاد اسلامی نظام اقتصادی اسلامی است و بخش سوم علم اقتصاد اسلامی است ... اقتصاد مقاومتی یک نسخه از نظام اقتصادی اسلام، یا یک نظام اقتصادی اسلام است» (عبدالملکی، 1393، ص 39-40).

و البته در آیه‌های دیگر نیز مفهوم قناعت از عبارات‌های «رزق حسن» و «عفاف» برداشت شده است:

«وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا وَإِنَّ اللَّهَ لَهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ» (حج، 58)؛ و کسانی که در راه خداوند متعال ﷺ هجرت کرده سپس کشته شده یا مرده‌اند، به یقین خداوند متعال ﷻ رزقی نیکو به آنان می‌دهد؛ و قطعاً خداوند متعال ﷻ بهترین روزی‌دهندگان است. در معنای آن که خداوند متعال ﷻ می‌فرماید: «لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا» گفته شده منظور قناعت است» (قشیری، 1387، ص 455).

«وَابْتَلُوا الْيَتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَ بَدَارًا أُنْ يَكْبُرُوا وَ مَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَ مَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ وَ كَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا» (نساء، 6)؛ «هو یتیمان را بیازماید تا وقتی به [سن] زناشویی برسند پس اگر در وی رشد [فکری] یافتید، اموالشان را به آنان رد کنید و آن را [از بیم آن که مبادا] بزرگ شوند، به اسراف و شتاب نخورید و آن کس که توانگر است باید [از گرفتن اجرت سرپرستی] بپرهیزید و هر کس تهیدست است باید مطابق عرف [از آن] بخورد پس هر گاه اموالشان را به آنان رد کردید بر ایشان گواه بگیرید، خداوند متعال ﷻ حسابرسی را کافی است».

در این آیه شریفه که از شخص ثروتمند خواسته شده عفاف و خویشن‌داری به خرج دهد. در حقیقت از وی خواسته شده قناعت پیشه کند چرا که در روایت این دو ملزم هم دانسته شده‌اند. هم‌چنان‌که در روایت است که امیر مؤمنان علی رضی الله عنه فرمود: «علی قدر العفة تكون القناعة» قناعت، به اندازه خویشن‌داری و عزت نفس است» (تمیمی آمدی، 1410ق، ص 451).

اهمیت و جایگاه قناعت از دید روایات

با بررسی حداقلی روایت‌های وارده درباره قناعت می‌توان آن‌ها را در دو بخش امور مربوط به دنیا و اموری که سرانجام آن‌ها را فرد در قیامت مشاهده می‌کند تقسیم کرد. البته روشن است که

این تقسیم‌بندی و تفکیک به صورت خط‌کشی و دقیق امکان‌پذیر نبوده و قناعت در امور دنیوی براساس روایت‌های ضمن برخورداری از فواید دنیوی آن به سعادت اخروی نیز می‌انجامد.

نتیجه‌های قناعت در امور دنیوی

براساس نگاه اخلاقی امیر مؤمنان علی علیه السلام در نهج البلاغه، قناعت به عنوان یک رفتار اخلاقی کارگشا جهت رهایی از رذیلت‌های اخلاقی معرفی شده است. آن حضرت در توصیف انسان سعادت‌مند می‌فرماید: «طوبی لمن ذکر المعاد، و عمل للحساب، و قنع بالكفاف، و رضی عن الله»؛ خوشا به حال آن‌که به یاد قیامت بوده، برای حساب کار کند، و به مقدار کفایتش قناعت ورزیده و از خداوند متعال جل جلاله خشنود باشد» (نهج البلاغه، 1390، ص 760). اهمیت قناعت در زندگی به حدی است که امام زین‌العابدین علیه السلام در پاسخ به فردی که از ایشان جویای برترین اعمال شده بود، فرمود: «هو ان یقنع بالقوت...»؛ برترین عمل این است که انسان به آنچه در دست وی است، قانع باشد (نوری، 1408ق، ج 7، ص 232).

در روایتی از امام صادق علیه السلام به حرمان بن‌اعین فرمود:

«ای حرمان هنگام توانمندی به زیردست بنگر نه به بالادست؛ زیرا این کار تو را به سهمت از خداوند متعال جل جلاله قانع تر و برای استحقاق فزونی نعمت از خدای عزیز و جلیل شایسته‌تر می‌سازد و بدان که در پیشگاه خداوند متعال جل جلاله کردار پیوسته اندک همراه یقین برتر از کردار بسیار بدون یقین است و آگاه باش که هیچ پرهیزگاری پرسودتر از دوری از گناهان و بازداری [خویشتن] از آزارسانی به مؤمنان و غیبت‌کردن از آنان نیست و هیچ خوشی دل‌پذیرتر از خوش‌اخلاقی و نه هیچ دارایی سودمندتر از قناعت به اندک کافی و نه هیچ نادانی خسرا نگرتر از خودبزرگ‌بینی نیست» (همان، ص 653).

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: «الْقَنَاعَةُ مُلْكٌ لَا يَزُولُ وَ هِيَ مَرْكَبٌ رَضَاَ اللَّهُ؛ قناعت سلطنتی است که زوال نمی‌پذیرد و آن مرکب (و وسیله رسیدن به) رضای خداوند متعال جل جلاله است» (حکیمی، 1380، ص 658).

نتیجه‌های قناعت در امور اخروی

قناعت از دیدگاه روایت‌ها به معنای رضایت‌مندی به مقدار کفاف و نیاز است و بیش از آن، حرص دانسته شده و مورد مذمت قرار گرفته است. امام صادق علیه السلام فرمود: «كُلُّ بِنَاءٍ لَيْسَ بِكَفَافٍ»

فَهُوَ وَبِاللَّهِ عَلَى صَاحِبِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؛ هر بنایی که بیش از کفاف و بسندگی باشد، در روز قیامت، وبال عقوبتی برای صاحب آن خواهد شد» (همان، ج 4، ص 283).

آن حضرت شخص قانع را در زمره مؤمنان واقعی معرفی می‌کند: «خيار المؤمنین القانع و شرارهم الطامع؛ بهترین مؤمنان کسی است که قانع است و بدترین آن‌ها کسی می‌باشد که طمع‌کار است» (پاینده، 1382، ص 463). وی، تمسک به قناعت را عاملی مهم جهت رسیدن به آسایش دنیا و آخرت معرفی می‌کنند: «أَنَّ التَّمَسُّكَ بِالْقَنَاعَةِ وَالتَّقْوَى يُورِثُ لَهُ رَاحَةَ الدَّارَيْنِ، وَأَنَّ الرَّاحَةَ فِي هَوَانِ الدُّنْيَا وَالْفَرَاغِ مِنَ التَّمَتُّعِ بِهَا وَفِي إِزَالَةِ النَّجَاسَةِ مِنَ الْحَرَامِ وَالشُّبُهَةِ» (منسوب به جعفر بن محمد (امام ششم علیه السلام))، 1360، ص 40).

امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «مَنْ رَضِيَ مِنَ اللَّهِ بِالْيُسْرِ مِنَ الْمَعَاشِ رَضِيَ اللَّهُ مِنْهُ بِالْيُسْرِ مِنَ الْعَمَلِ؛ هر که به معاش اندک خداوند متعال جل جلاله راضی شود خداوند متعال جل جلاله هم به عمل اندک وی راضی شود» (حرّ عاملی، 1409ق، ج 15، ص 241).

خواستگاه‌ها و عامل‌های پدیدآمدن، رشد و تقویت قناعت در زندگی

با سیری در منابع و متن‌های اسلامی می‌توان آموزه‌هایی متنوع و بسیار با اهمیت از ظهر و بطن آیه‌های قرآن کریم و روایت معصومان علیهم السلام درباره خواستگاه‌ها و عامل‌های اثرگذار و تأثیربردار از قناعت برشمرد که در ادامه به بخشی از مهم‌ترین آن‌ها پرداخته می‌شود.

1. فراوانی یاد مرگ و آخرت

در روایت‌ها، فراوان یادکردن مرگ و آخرت، عاملی اصلی جهت تقویت قناعت به آن‌چه خداوند متعال جل جلاله روزی عطا کرده، معرفی شده است. امام علی علیه السلام فرمود: «مَنْ أَكْثَرَ مِنْ ذِكْرِ الْمَوْتِ رَضِيَ مِنَ الدُّنْيَا بِالْيُسْرِ (نهج البلاغه، ج 349)؛ هر کس فراوان به یاد مرگ باشد، به مقدار کم از دنیا راضی می‌شود».

2. عامل خانوادگی

در روایت است که فردی به نام ابراهیم کرخی به حضور امام صادق علیه السلام رسید و عرضه داشت: «همسر موفقی داشتم که از دنیا رفت و اینک قصد ازدواج دارم. حضرت فرمود: ببین خود را کجا قرار می‌دهی زنان سه دسته‌اند: زن زابای مهربان که شوهر خود را در کار دنیا و آخرتش یاری می‌رساند و روزگار را بر وی سخت نمی‌کند. زن نازا و بی‌بهره از زیبایی که

شوهرش را در امور خیر یاری نمی‌رساند و زن پر سر و صدا، پا به در و عیب‌جو که فراوان را اندک می‌شمارد و کم را نمی‌پذیرد» (حرل‌عاملی، 1409ق، ج 20، ص 27).

فراز واپسین روایت اخیر تصریح می‌کند، زنی که خدمات فراوان همسر را کم بشمارد و خدمات کم وی را نپذیرد، از جمله زنان شایسته برای گزینش به‌عنوان همسر نیست؛ ازدواج با وی کمتر به آرامش و سازگاری می‌انجامد (همان، ص 28)؛ بنابراین، مهم‌ترین اقدام در این جهت، انتخاب همسر قانع و قدرشناس است. این همسر قانع نه تنها خود با دشواری‌ها کنار آمده است و توقعی از همسر خویش ندارد، بلکه زمینه بروز هر گونه ناراحتی درباره معیشت را نیز از همسر خود دور می‌کند. چنین زن و شوهری در کنار نقش همسری بسیار مطلوب نقش والدینی خوبی نیز ایفا می‌کنند (بونارو، 1352، ص 167).

3. لزوم قناعت پیشگی پیشوایان

انتخاب شیوه زاهدانه، پرهیز از تجمل و مصرف‌گرایی برای توده مردم، به‌ویژه مدیران و مسئولان نظام، امری ضروری و لازم است. زیرا رفتار، کردار، طرز تفکر و زندگی آن‌ها در نوع خوراک، پوشاک، مسکن و مانند آن الگو بوده و به‌علت موقعیت ویژه‌ای که دارند، معیاری برای خوبی و بدی رفتار به‌شمار می‌آیند. هم‌چنان‌که امیر مؤمنان علیه السلام فرمود: «الإناسُ بأمرائهم أشبهُ منهم بآبائهم؛ شباهت مردم به زمام‌دارانشان بیشتر از شباهت آنان به پدرانشان است» (مجلسی، 1364، ج 75، ص 46). از همین جهت است که اخلاق و رفتار مترقی یا منحط به جامعه راه می‌یابد (شبدینی‌پاشاکی و همکاران، 1394، ص 262). جمله معروف «الإناسُ علی دین ملوکهم؛ مردم بر روش و آیین حاکمان خود هستند» (ابن بابویه، 1385، ص 14). نشان‌دهنده همین روحیه پیروی مردم از ویژگی‌های اخلاقی و رفتاری رهبران آنان است. امام علی علیه السلام می‌فرماید:

«لَا وَان لِكُلِّ مَأْمُومٍ إِمَامًا يَقْتَدِي بِهِ وَ يَسْتَضِيءُ بِنُورِ عِلْمِهِ؛ أَلَا وَان إِمَامَكُمْ قَدْ أَكْتَفَى مِنْ دُنْيَاهُ بِطَمَرِيهِ وَ مِنْ طَعْمِهِ بِقُرْصِيهِ. أَلَا وَانكُمْ لَا تَقْدَرُونَ عَلَي ذَلِكَ وَلَكِنْ أَعْيُونِي بَوَرَعِ وَاجْتِهَادِ وَ عَقَّةٍ وَ سَدَادٍ؛ برای هر پیروی امامی است که به وی اقتدا می‌کند و با نور علمش روشن می‌شود. پیشوای شما از دنیای خود به دو جامه فرسوده و از خوردنیش به دو قرص نان بسنده کرده است. شما بر آن توانا نیستید؛ اما مرا به پارسایی و کوشش و پاکدامنی و درستی یاری کنید (نهج‌البلاغه، ن 45).

4. عقل و دانایی

هر اندازه سطح فکر و تعقل انسان نسبت به امور دنیوی و نفسانی خود بیشتر شود، در پذیرش فضائل ممدوح انسانی، از جمله صفت قناعت، آمادگی بیشتری خواهد یافت. هم چنان که حضرت علی علیه السلام می فرماید: «مَنْ عَقَلَ قَنَعَ؛ آن که خردورزی کند، قناعت پیشه می کند» (تمیمی آمدی، 1410ق، ج 6، ص 441).

5. عامل شناختی

شناخت و باورهای صحیح عاملی مهم جهت کسب قناعت است. وقتی انسان به رزاقیت خداوند متعال جل جلاله باور داشته باشد وی مأمور به انجام تکلیف خواهد بود، اما نتیجه در اختیار خداست. قرآن کریم می فرماید: «وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا؛ و هیچ جنبنده ای در زمین نیست مگر اینکه رزق و روزی وی بر خداست» (هود، 6). حضرت امام صادق علیه السلام می فرماید: «إِنَّ كَانَ الرِّزْقُ مَقْسُومًا فَالْحِرْصُ لِمَاذَا؟؛ اگر رزق و روزی به حکم خداوند متعال جل جلاله مقدر شده است، پس حرص برای چیست؟» (مجلسی، 1364، ج 100، ص 27).

این نوع اندیشه، باعث می شود روحیه قناعت در شخص قانع تقویت شده و از حرص فاصله بگیرد. هم چنان که پیامبر گرامی صلی الله علیه و آله در زندگی خویش، خوراکش نان جو، شیرینی وی خرما و سوختش شاخه نخل بود، آن هم هرگاه که به دست می آمد (نصر اصفهانی، 1373، ص 173).

6. عفت و خویشتن داری

میوه عفت یعنی پرهیزگاری و بازایستادن از مجرمات، قناعت است. این مطلب در روایتی از امام علی علیه السلام نیز نقل شده که فرمود: «ثَمَرَةُ الْعِفَّةِ الْقَنَاعَةُ؛ ثمره عفت، قناعت است» (تمیمی آمدی، 1410ق، ص 328). در جایی دیگر آن حضرت می فرماید: «عَلَى قَدْرِ الْعِفَّةِ تَكُونُ الْقَنَاعَةُ؛ قناعت، به اندازه خویشتن داری و عزت نفس بستگی دارد» (همان، ص 451). این روایت های گران قدر از لسان معصوم علیه السلام خود شاهدهی متقن بر رعایت قناعت جهت رسیدن به عفت و عزت نفس است.

7. نگریستن و مقایسه وضعیت خویش با ناتوان تر از خود

امام صادق علیه السلام می فرماید:

«أَنْظُرْ مَنْ هُوَ دُونَكَ فِي الْمَقْدَرَةِ وَلَا تَنْظُرْ إِلَى مَنْ هُوَ فَوْقَكَ فَإِنَّ ذَلِكَ أَقْنَعُ لَكَ بِمَا قَسَمَ اللَّهُ لَكَ؛ از

نظر امکانات، به کسی بنگر که فروتر از تو است و به افرادی که در امکانات مادی از تو برترند، منگر؛ چرا که این امر تو را به روزی مقدر از طرف خداوند متعال ﷻ قانع‌تر می‌سازد» (مجلسی، 1364، ج 75، ص 242).

این روایت نمونه‌ای روشن از مقایسه‌کردن مثبت و نتیجه‌گیری سازنده در زندگی فرد است که می‌تواند ضمن پدیدساختن حس سپاس‌گزاری از خالق مهربان به جهت الطاف بی‌نهایت در حق بندگان، زمینه‌ساز پدیدآمدن قناعت شده و مصداق آیه شریفه «... لئن شکرتم لأزیدنکم...» (ابراهیم، 7) و باعث رشد و تعالی و افزایش نعمت‌ها شود.

آثار و فایده‌های قناعت

الف) فایده‌های دنیوی

1. عزت نفس و سربلندی

عزت و نفوذناپذیری اثر ارزشمند قناعت است. همان‌گونه که مولای متقیان امام علی ﷺ در این‌باره فرمود: «كَفَى بِالْقَنَاعَةِ مُلْكًا، وَ بِحُسْنِ الْخُلُقِ نَعِيمًا، وَ سُئِلَ ﷺ عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى ﷻ: «فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً فَقَالَ: هِيَ الْقَنَاعَةُ». انسان را قناعت برای دولت‌مندی و خوش‌خلقی برای فراوانی نعمت‌ها کافی است. از امام ﷺ درباره آیه شریفه: «فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً» (نحل، 97)؛ پس وی را بی‌تردید (در دنیا) به زندگی پاکیزه‌ای زنده خواهیم داشت» پرسیده شد که منظور چیست؟ فرمود: قناعت است» (نهج‌البلاغه، ح 229). در روایت‌های بسیاری قناعت باعث عزت دانسته شده است. امیر مؤمنان امام علی ﷺ می‌فرماید: «مَنْ تَجَلَّبَبَ الصَّبْرَ وَالْقَنَاعَةَ عَزَّ وَنَبِلَ؛ هر کس لباس صبر و قناعت بر تن کند، عزیز و با فضیلت می‌شود (تمیمی آمدی، 1410 ق، ص 667). در روایت دیگری آن حضرت می‌فرماید: «الْقَنَاعَةُ تُؤَدِّي إِلَى الْعِزِّ؛ قناعت به عزت منتهی می‌شود (همان، ص 60). بعضی از روایت‌ها حتی از این مرحله نیز فراتر رفته و قناعت را پایدارترین نوع عزت برشمرده‌اند: «الْقَنَاعَةُ أَبْقَى عِزٍّ» (همان): پایدارترین عزت، قناعت است». از این‌رو، وقتی به امام باقر ﷺ گفته شد: «عظیم‌ترین انسان‌ها کیست؟» حضرت فرمود: «مَنْ لَمْ يَبِيَالِ الدُّنْيَا فَيُيَدِّ مَن كَانَتْ؛ کسی که توجه نداشته باشد به این‌که دنیا در دست کیست» (شعیری، 1363، ص 109).

2. آسایش خاطر، آرامش روان و رضایت‌مندی

آنچه باعث آسایش و راحتی جسم و روح انسانی است، قناعت و بی‌توجهی به امور مادی دنیا است. چنان‌که امیر مؤمنان علیه السلام می‌فرماید: «لَا كُنْزَ أَغْنَىٰ مِنَ الْقَنَاعَةِ، وَلَا مَالٌ أَذْهَبَ لِلْفَاقَةِ مِنَ الرِّضَىٰ بِالْقُوتِ. وَمَنْ اقْتَصَرَ عَلَىٰ بُلْغَةِ الْكِفَافِ فَقَدْ انْتَضَمَ الرَّاحَةَ، وَتَبَوَّأَ خَفْضَ الدَّعَةِ. وَالرَّغْبَةُ مِفْتَاحُ النَّصَبِ، وَمَطِيَّةُ التَّعَبِ؛ هَيْجٌ گنجی بی‌نیاز کننده‌تر از قناعت و هيج مالی در فقرزدایی از بین برنده‌تر از رضایت‌دادن به روزی نیست و کسی که به اندازه کفایت از دنیا بهره‌مند باشد به آسایش دست یابد و آسوده‌خاطر شود؛ در حالی که دنیاپرستی کلید دشواری و مرکب رنج و گرفتاری است (نهج‌البلاغه، ح 371).

نخستین ثمره قناعت، آسایش و راحتی است. از این‌رو، رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم قناعت را عین راحتی دانسته و فرموده‌اند: «القناعة راحة؛ قناعت، راحتی است (مجلسی، 1364، ج 74، ص 185). امیر مؤمنان علیه السلام نیز راحتی را ثمره قناعت شمرده و فرموده‌اند: «ثمرة القناعة الراحة؛ راحتی و آرامش، نتیجه قناعت است (بحرانی اصفهانی، 1413ق، ج 20، ص 764). امام صادق علیه السلام در حدیثی حرص را از دلایل عدم آسایش و نارضایتی در زندگی معرفی می‌کند: «حُرْمُ الْحَرِيصِ خَصَلَتَيْنِ وَ لَزِمَتْهُ خَصَلَتَانِ: حُرْمُ الْقَنَاعَةِ فَافْتَقَدَ الرَّاحَةَ وَ حُرْمُ الرِّضَا فَافْتَقَدَ الْيَقِينَ؛ حریص از دو ویژگی محروم شده و در نتیجه دو ویژگی را با خود دارد: از قناعت محروم می‌باشد و در نتیجه آسایش را از دست داده است، از راضی بودن محروم می‌باشد و در نتیجه یقین را از دست داده است (حرّ عاملی، 1409ق، ج 16، ص 20).

3. زهد

زهد را باید از برکت‌ها و نتیجه‌های قناعت دانست. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «وَمَنْ قَنَعَ بِالْمَقْسُومِ اسْتَرَحَ مِنْ الْهَمِّ وَالْكَرْبِ وَالتَّعَبِ؛ پس کسی که به تقدیر و قسمت خود قانع باشد از غم و خستگی در امان خواهد بود (منسوب به جعفر بن محمد (امام ششم علیه السلام)). 1360، ص 202). به تعبیر امام صادق علیه السلام: «الزهد مفتاح باب الآخرة والبراءة من النار، وهو ترك كل شيء يشغلك عن الله تعالى، من غير تأسف على فوتها،... و الزاهد الذي يختار الآخرة على الدنيا، و الذل على العز، و الجهد على الراحة، و الجوع على الشبع، و عافية الأجل على المحنة (محنة) العاجل، و الذكر على الغفلة، و تكون نفسه في الدنيا و قلبه في الآخرة؛ زهد کلید درب جهان آخرت و کلید خلاص شدن از آتش است. زهد آن است که: هر آن چیزی را که تو را مشغول کند از یاد پروردگار متعال صلی الله علیه و آله و سلم ترک کنی، و برای این ترک کردن تأسّف و دریغ نخوری ... پس زاهد آن کسی است که زندگی معنوی را بر

عیش دنیوی مقدم بدارد و بی اسمی و کم‌عنوانی را بر مقام و عزت ظاهری ترجیح بدهد و مجاهده و کوشش و مخالفت نفس را به راحتی و عیش اختیار کند و از حالت گرسنگی بهتر راضی باشد تا حال پر خوری و سیری و عافیت و خوشی آینده را مقدم بشمارد بر نعمت‌های دنیوی که وسیله امتحان است و همیشه متذکر شده و از غفلت بیرون آید و در ظاهر اشتغال به امور دنیوی داشته باشد اما دلش با خداوند متعال ﷻ بوده و متوجه به آخرت باشد (همان، ص 135).

4. قناعت، اندوخته‌ای جاودان

امیر مؤمنان ﷺ می‌فرماید: «القناعة مالٌ لا ينفد؛ قناعت، ثروتی است پایان‌ناپذیر (نهج‌البلأغه، ح 57). در روایتی رابطه قناعت با ثروت این‌گونه بیان شده است: «أوحى الله تعالى إلى داود ﷺ: وَضَعْتُ الْغِنَى فِي الْقَنَاعَةِ وَهُمْ يَطْلُبُونَهُ فِي كَثْرَةِ الْمَالِ فَلَا يَجِدُونَهُ؛ خداوند متعال ﷻ به حضرت داود ﷺ وحی کرد: من توانگری را در قناعت نهاده‌ام اما مردم آن را در فراوانی مال می‌جویند؛ از این رو نمی‌یابندش» (مجلسی، 1364، ج 75، ص 453).

5. داشتن زندگی پاک و طیبه

در روایتی از قناعت، به زندگی گوارا تعبیر شده است، امام صادق ﷺ می‌فرماید: «خمس من لم يكن فيه لم يتهنأ العيش الصحة والامن والغنى والقناعة والائيس الموافق؛ کسی که پنج چیز در وی نباشد، زندگی گوارا نیست. سلامتی، امنیت، بی‌نیازی، قناعت و همسر موافق» (همان، ج 1، ص 83). برخی از روایت‌ها، قناعت را گواراترین زندگی شمرده‌اند: امام علی ﷺ می‌فرماید: «القناعة اهنأ عيشة؛ گواراترین زندگی، قناعت است» (تمیمی آمدی، 1410ق، ص 52). در جایی دیگر می‌فرماید: «أنعم الناس عيشاً من منحه الله سبحانه القناعة وأصلح له زوجة؛ خوشترین زندگی را کسی دارد، که خداوند سبحان ﷻ قناعت ارزانش دارد و همسری پاک و شایسته نصیبش گرداند» (همان، ص 212). هم‌چنین می‌فرماید: «أطيب العيش القناعة؛ پاک‌ترین زندگی، قناعت است» (همان، ص 189). در جای دیگر حضرت امیر مؤمنان ﷺ، زیبایی زندگی را قناعت دیده، فرموده‌اند: «جمال العيش القناعة؛ قناعت، زیبایی زندگی است» (همان، ص 338).

همه این تعبیرها بیانگر آن است که فرد قانع، از تمام نعمت‌های الهی اعم از، همسر خود، امکاناتی که در اختیار دارد و از همه مهم‌تر از خدای خود راضی است. براساس این

رضایت، ضمن آن که باطنی آرام دارد، اعضا و جوارح خود را نیز برای دسترسی به آنچه ندارد، به زحمت نمی اندازد» (حسین زاده، 1389، ص 120).

ب) فایده های اخروی

1. سبکی حساب در روز قیامت

حضرت علی علیه السلام فرموده است: «اقنع بما اوتيتهُ حِفِّ عَلَيْكَ الْحَسَابِ؛ به آنچه داده شدی قناعت ورز تا حساب روز قیامت بر تو سبک و آسان شود» (محمدی‌ری‌شهری، 1377، ج 8، ص 283-282).

2. هدایت و رستگاری

در ذیل این بحث، روایت‌هایی از معصومان علیهم السلام آمده است که انسانی را می‌توان خوشبخت دانست که لطف خداوند متعال جل جلاله شامل وی شده، یعنی ضمن آن که مسلمان شده به اندازه کافی و مورد نیاز لوازم زندگی و معیشت در اختیار داشته، در عین حال قناعت پیشه کند. این مسلمان قناعت پیشه در لسان روایت‌ها به مصداق «رستگار» معرفی شده است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: «طوبى لمن هدى للإسلام و كان عيشه كفافاً و قنع؛ خوشا آن که با اسلام هدایت شود و معیشت وی به حد کفاف باشد و قناعت کند» (پاینده، 1382، ص 559). امام جعفر صادق علیه السلام نیز می‌فرماید: «أفلح من هدى إلى الإسلام و كان عيشه كفافاً و قنع به؛ هر که با اسلام راهبر شده و لوازم زندگی به قدر رفع حاجت دارد و به آن قناعت کند رستگار شده است» (همان، ص 234).

3. کسب رضایت و خشنودی الهی

امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «من رضى من الله باليسير من المعاش رضى الله منه باليسير من العمل؛ هر که به معاش اندک خداوند متعال جل جلاله راضی شود، خداوند متعال جل جلاله هم به عمل اندک وی راضی شود» (حرّ عاملی، 1364، ج 15، ص 241).

تحلیل رابطه قناعت و اقتصاد مقاومتی

جایگاه و اهمیت اقتصاد اسلامی در منابع اسلامی (آیه‌ها و روایت‌ها)

واژه اقتصاد در لغت از ریشه (ق ص د) به معنای پایداری در راه، اعتدال و میانه‌روی، اعتبار، قصد در چیزی به معنای عدم افراط در آن می‌باشد که ما بین اسراف و خساست است. در حدیث آمده: «ما عال مُقْتَصِدٌ؛ کسی که میانه‌روی کند دچار فقر نمی‌شود»؛ یعنی کسی که در انفاق افراط و تفریط نکند فقیر نمی‌شود. ابن‌جنی می‌گوید: اصل (ق ص د) در کلام عرب به معنای عزم، قصد و هدف است (ابن‌الجزری، 1399ق، ج 4، ص 111/ ابن‌منظور، 1414ق، ج 3، ص 353).

اما تعریف اقتصاد و علم اقتصاد در دنیای اسلام با دنیای غرب متمایز است. اگرچه تعریف‌های گوناگونی از اقتصاد اسلامی وجود دارد از جمله تعریف شهید صدر علیه السلام که باور دارد آنچه اسلام ارائه می‌دهد مذهب اقتصادی اسلام است؛ یعنی اقتصاد اسلامی ارائه‌دهنده روشی عادلانه جهت تنظیم زندگی اقتصادی است و هیچ‌گاه در پی اکتشاف‌های علمی در حوزه اقتصاد نیست (صدر، [بی تا]، ص 31) و تعریف قحطانی که باور دارد اقتصاد در اصطلاح اسلامی به احکام و قواعد شرعی گفته می‌شود که شیوه کسب مال و انفاق آن را مدیریت و تنظیم می‌کند (قحطانی، 1423ق، ص 2) اما از هر دیدی که به اقتصاد اسلامی بیندیشیم می‌توان گفت قناعت یکی از شاخصه‌های مهم در اقتصاد اسلامی است.

شهید مطهری علیه السلام نیز در تعریف اقتصاد مسئله احتیاج بشری را مطرح می‌کند و می‌گوید: «اولی‌ترین احتیاج‌های وی، احتیاج‌های اقتصادی است؛ یعنی اموری که انسان در حیات و بقاء شخصی خود به آنها نیازمند است و بدون آنها قادر به ادامه حیات نیست (مطهری، 1368، ص 28) اما کاربرد امروزی اقتصاد شامل اموری است که به سازمان‌دهی و تنظیم اموال خصوصی و عمومی و عملیات مرتبط با آن مانند بورس، بانک‌ها و شرکت‌ها، مربوط می‌شود (جمعی از پژوهشگران زیر نظر شاهرودی، 1426ق، ج 1، ص 610).

هر گاه از اقتصاد اسلامی سخن به میان می‌آید؛ یعنی اسلام همان‌گونه که به بهبود دیگر شئون حیات جامعه می‌پردازد، وظیفه تنظیم حیات اقتصادی را نیز در دستور کار دارد. باید

بین علم اقتصاد و مکتب اقتصادی تفاوت قائل شد چه این که مکتب اقتصادی عبارت است از راهی که جامعه با پیمودن آن دشواری‌های اقتصادی و عملی خود را حل کرده و پیشرفت می‌کند اما علم اقتصاد علمی است که درباره تبیین و تفسیر نشو و نماهای اقتصادی صحبت کرده و رابطه آن‌ها را با عوامل‌هایی که به استحکام حیات اقتصادی کمک می‌کند بیان می‌کند (صدر، 1417ق، ص 359).

اما گام فراتر از اقتصاد اسلامی که می‌تواند ضمن برخورداری از تمام دستاوردهای اقتصاد اسلامی عاملی جهت واکنش‌کردن آن در برابر تکانه‌های عامل‌های داخلی و خارجی باشد، اقتصاد مقاومتی است.

73

اقتصاد مقاومتی را رهبر معظم انقلاب اسلامی چنین تعریف کرده‌اند: «اقتصاد مقاومتی یعنی آن اقتصادی که در شرایط فشار، در شرایط تحریم، در شرایط دشمنی‌ها و خصومت‌های شدید می‌تواند تضمین‌کننده رشد و شکوفایی کشور باشد» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار دانشجویان 91/5/16/ www.leader.ir)

بدیهی است که بخش اعظمی از این تحریم‌ها به علت مسائل عقیدتی و اعتقادی است. قرآن کریم در آیه‌های گوناگونی متعدد چگونگی برخورد با دشمنان اعتقادی را توصیف کرده که به جهت محدودیت، به فهرست برخی از این آیه‌ها بسنده می‌کنیم.

در قرآن کریم آیه‌هایی وجود دارد که مسلمانان را از این که به هر شکلی تحت سلطه بیگانگان قرار گیرند، نهی کرده است؛ بنابراین از جمله برخی از آیه‌ها که می‌توان به آن‌ها درباره اقتصاد مقاومتی و مؤلفه‌های آن استناد کرد، به قرار زیر است:

1. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُؤًا وَلَعِبًا مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِن قَبْلِكُمْ وَالْكَفَّارُ أَوْلِيَاءُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ؛ ای اهل ایمان! آنان را که دین شما را به مسخره گرفته‌اند، چه از اهل کتاب و چه از کافران، سرپرستان و دوستان خود مگیرید؛ و اگر مؤمن هستید از خداوند متعال ﷻ پروا کنید» (مائده، 57).

2. «وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ...؛ و شما (ای مؤمنان) در مقام مبارزه با آن کافران خود را مهیا کنید» (أنفال، 60). کلمه «قوه: نیرو و امکانات» عام است و فقط شامل نیروی نظامی نیست بلکه نیروهای سیاسی و اقتصادی را نیز شامل می‌شود؛ چه آن که قدرت اقتصادی برتر یکی از دو طرف جنگ، در سرنوشت جنگ سرد یا گرم، نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. چنان که

امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «سیاه کردن موی سروصورت پیرمردان رزمنده مسلمان، از مصداق‌های قوه است: «لِخَضَابِ السَّوَادِ» (مجلسی، 1403ق، ج 61، ص 158). این آیه باید سرلوحه کار مسئولان و مردم کشور در راه اقتصاد مقاومتی باشد.

3. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ؛ اِي اَهْل اِيْمَان! دَشْمَنان مَن وَ دَشْمَنان خُودتان را دُوستان خُود مِگيريد» (ممتحنه، 1).

4. «وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ؛ و [در انجام فرمان‌های حق و در جهاد با دشمن] سستی نکنید و [از حوادث و سختی‌هایی که به شما می‌رسد] اندوهگین مشوید، شما برترید اگر مؤمن باشید» (آل عمران، 139). برتری بر دشمنان در تمام عرصه‌ها، از جمله اقتصاد را می‌توان از این آیه برداشت کرد.

5. «وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا؛ خُداوند متعال جل جلاله برای کافران بر مؤمنان راه تسلطی قرار نداده است» (نساء، 141). به آن معنا که خداوند متعال جل جلاله راضی نیست که کافران بر مؤمنان سلطه سیاسی، اقتصادی یا فرهنگی پیدا کنند. یکی از این سلطه‌ها، سلطه اقتصادی است. در قرآن کریم کلمه‌ها و آیه‌های فراوانی درباره کار و کوشش که زمینه‌ساز اقتصاد مقاومتی می‌باشد، آمده است که با مراجعه به تفسیرهای معتبر ذیل آیه‌های مربوطه می‌توان به نکته‌های ارزشمندی دست یافت که در این مختصر مجال طرح و بیان آن‌ها نیست. کلمه‌هایی مانند جهاد، جهاد، سعی و کوشش که همواره انسان را به سوی جهاد اقتصادی سوق می‌دهد.

1. «وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى؛ برای انسان آنچه خود انجام داده است، چیز دیگری نخواهد بود» (نجم، 39).

2. «هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا؛ خُداوند متعال جل جلاله شما را از زمین پدید آورد و اراده فرمود که به وسیله انسان‌ها زمین آباد شود» (هود، 61). بی‌گمان یکی از مصداق‌های بارز اقتصاد مقاومتی در حوزه زمین و کشاورزی بوده که مورد پافشاری مقام معظم رهبری است.

3. «وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا؛ آن‌هایی که در راه ما بکوشند، آن‌ها را به راه خویش هدایت کنیم» (عنکبوت، 69). بی‌گمان مجاهده اعم از مادی و معنوی است.

امام علی علیه السلام علت توجه ویژه به فعالان اقتصادی را چنین بر می‌شمارند:
«فِيئَهُمْ مَوَادُّ الْمَنَافِعِ وَأَسْبَابُ الْمَرَافِقِ وَجَلَابُهَا مِنَ الْمَبَاعِدِ وَالْمَطَارِحِ فِي بَرِّكَ وَبَحْرِكَ وَسَهْلِكَ وَجَبَلِكَ، وَحَيْثُ لَا يَلْتَمِ الْنَاسُ لِمَوَاضِعِهَا، وَلَا يَجْتَرُّونَ عَلَيْهَا؛ زیرا آنان مایه منافع هستند و اسباب

آسایش جامعه را فراهم می‌سازند و سودها را از سرزمین‌های دوردست در خشکی و دریا، زمین هموار و ناهموار، از مناطقی که مردم در آن‌جا گرد نیابند و جرئت رفتن به آن‌جا را ندارند، به سوی مملکت تو می‌آورند» (همان).

رابطه قناعت و اقتصاد مقاومتی

از دید نظریه اقتصادی، قناعت از راه کاهش مصرف به افزایش پس‌انداز انجامیده و وجوه لازم برای سرمایه‌گذاری را فراهم می‌کند. افزایش سرمایه‌گذاری نیز به افزایش تولید می‌انجامد که به معنای افزایش اشتغال نیز هست؛ بنابراین اثری مثبت در افزایش رشد اقتصادی و کاهش نرخ بیکاری دارد.

از طرف دیگر قناعت باعث می‌شود با کاهش مصرف کالاهای غیرضرور و لوکس به وسیله اقشار متوسط و ثروتمند جامعه، وجوه بیشتری را برای پس‌انداز و کاربست آن در قالب قراردادهای مبادله‌ای و مشارکتی و قرض‌الحسنه در نظام بانکداری اسلامی فراهم کند. به عبارت دیگر قناعت، با فراهم کردن منابع بیشتر بانکی از راه افزایش پس‌اندازها در نظام بانکی جهت سرمایه‌گذاری و قرض‌الحسنه می‌تواند به چرخش منابع و ثروت جامعه کمک کند. این منابع از یک سو برای تأمین سرمایه‌گذاری‌های گوناگون مبتنی بر عقد مشارکت، باعث افزایش تولید و اشتغال شده، بنابراین با پدیدساختن کسب‌وکارهای جدید و فراهم کردن اشتغال برای خانوارهای فقیر جامعه، افزون بر بازتوزیع درآمد به کاهش فقر مطلق نیز می‌انجامد. از سوی دیگر بخشی از منابع پس‌انداز شده ناشی از قناعت، از راه عقد قرض‌الحسنه می‌تواند به حل دشواری‌های معیشتی و روزانه خانوارهای فقیر کمک کند؛ بنابراین در مجموع می‌توان گفت قناعت یک سیاست غیررسمی برای بازتوزیع درآمد و ثروت در جامعه باشد.

این باز توزیع درآمد می‌تواند آثار بسیار مثبتی همچون تقویت سرمایه انسانی نیز داشته باشد. به عبارت دیگر با تأمین نیاز گروه‌های کم‌درآمد جامعه از راه عقد قرض‌الحسنه ناشی از افزایش قناعت، فرزندان گروه‌های کم‌درآمد می‌توانند به تحصیل خود ادامه دهند و نرخ ترک تحصیل در میان این خانوارها کاهش یابد. به عبارت دیگر قناعت و تأمین منابع قرض‌الحسنه و تخصیص این منابع به اقشار کم‌درآمد باعث کاهش هزینه فرصت تحصیل فرزندان این خانوارها خواهد شد و انگیزه ترک تحصیل را کاهش می‌دهد؛ بنابراین در

بلندمدت می‌تواند به میزان قابل توجهی در کاهش فقر مطلق اثرگذار باشد؛ بنابراین ترویج فرهنگ قناعت و در معنای وسیع‌تر اصلاح الگوی مصرف را باید راهبردی کلیدی در تحقق اقتصاد مقاومتی دانست.

از جمله شاخص‌ها و مؤلفه‌های مصرف صحیح در سبک زندگی اسلامی، قناعت‌ورزی و پرهیز از تجمل‌گرایی است. در حقیقت مصرف‌گرایی و تجمل‌گرایی که از راه مصرف بیش از نیاز و نیز مصرف کالاهای لوکس داخلی و خارجی حاصل می‌شود باعث می‌گردد منابع محدود کشور صرف واردات مصرفی به‌ویژه کالاهای لوکس خارجی شود و در نتیجه منابع کمتری به واردات سرمایه‌ای و تقویت تولید اختصاص یابد و در نتیجه تجمل‌گرایی و مصرف بیش از حد نیاز از راه کاهش پس‌انداز داخل و صرف منابع ارزی برای واردات کالاهای مصرفی، عامل تخریب رشد اقتصادی و اختلال در روند توسعه کشور خواهد شد.

نکته مهم در تحقق قناعت در میان عموم جامعه، سبک زندگی مسئولان عالی‌رتبه، عالمان و مدیران دستگاه‌های دولتی است. در حقیقت باید گفت مصرف صحیح، قناعت‌ورزی و نیز شاخص‌های سبک زندگی اسلامی زمانی می‌تواند در جامعه اجرایی شود که مدیران، مسئولان و عالمان دین بکوشند که زندگی خود را هم‌سطح با دیگران قرار داده و از لوکس‌گرایی و تجمل‌پرستی پرهیز کنند. هم‌چنان‌که امام علی علیه السلام فرمود: «فَلْيَسِّرْ تَصْلِحِ الرِّعِيَّةُ إِلَّا بِصِلَاحِ الْوَلَاةِ؛ حال رعیت نیکو نشود جز آن‌گاه که والیان درست رفتار باشند (نهج‌البلاغه، خ 207). وی به‌عنوان الگوی زهد، قناعت و ساده‌زیستی، هنگامی که کارگزارش عثمان‌بن‌حنیف انصاری در جشن عروسی جوانی بصری که در آن بسیار تجمل‌گرایی و ریخت‌وپاش شده، شرکت کرده بود، ضمن نامه‌ای به وی نوشتند:

«لَا وَ انِّ لِكُلِّ مَأْمُومٍ اِمَامًا يَّقْتَدِي بِهِ، وَ يَسْتَضِيءُ بِنُورِ عِلْمِهِ. اَلَا وَ اِنَّ اِمَامَكُمْ قَدْ اَكْتَفَى مِنْ دُنْيَاهُ بِطَمْرِيَهٗ، وَ مِنْ طُعْمِهِ بِقُرْصِيَهٗ اَلَا وَ اَنْكُمْ لَا تَقْدِرُونَ عَلٰى ذٰلِكَ، وَلٰكِنْ اَعْيُنُوْنِيْ بُوْرَجٍ وَ اجْتِهَادٍ، وَ عَفَّةٍ وَ سَدَادٍ. قَوْلَ اللّٰهِ مَا كُنَزْتُ مِنْ دُنْيَاكُمْ تَبْرًا، وَ لَا اٰخِرَتْ مِنْ غَنَائِمِهَا وَفْرًا، وَ لَا اَعْدَدْتُ لِبَالِيْ ثُوْبِيْ طَمْرًا. وَ لَوْ شِئْتُ لَاهْتَدِيْتُ الطَّرِيْقَ اِلَى مُصَفِّيْ هٰذَا الْعَسَلِ، وَ لِبَابِ هٰذَا الْقَمْحِ، وَ نَسَائِجِ هٰذَا الْقَرْزِ، وَلٰكِنْ هِيَاهُ اَنْ يَغْلِبَنِيْ هَوَايَ، وَ يَقُوْدَنِيْ جَشَعِيْ اِلَى تَخْيِرِ الْاَطْعَمَةِ؛ آگاه باش برای هر مسلمانی، پیشوایی است که باید از وی پیروی کند و به نور وی روشن شود. اینک بدان که پوشاک پیشوای تو در این دنیا، جامه‌ای پاره و پشمین و طعامش، خوراکی ناگوار و قرص نانی جوین است و پیوسته به این‌ها بسنده می‌کند. شما نمی‌توانید چنین زندگی کنید اما مرا به زهد و پاکدامنی و کوشش در راه

حق و عدالت یاری کنید. به خداوند متعال ﷻ سوگند! در این دنیا درهم و دینار و طلایی نیندوخته و از غنیمت‌های آن ثروتی پس انداز نکرده‌ام و به جز این ردای کهنه که بر تن دارم، جامه دیگری برای خویش تدارک ندیده‌ام ... اگر بخواهم برایم آسان است که از شهدهای پاک و مغز نان گندم و جامه‌های زربافت و ابریشمی بهره گیرم اما دستم را از دامان این آرزوهای فریبنده کوتاه کرده‌ام و مرا رغبتی نیست که با حرص و ولع دهان به طعام‌های خوش‌گوار و شیرین آشنا کنم» (نهج البلاغه، ن 45).

از طرف دیگر قناعت از راه فراهم کردن عدالت بین نسلی در استفاده از منابع و پایداری منابع کنونی به‌ویژه منابع زیست‌محیطی می‌تواند نقشی راه‌گشا در مفهوم توسعه پایدار ایفا کند؛ زیرا یکی از بحران‌های کنونی و آتی کشورهای جهان به‌ویژه ایران، تخلیه منابع طبیعی و محیط زیستی است که توجه به اصل قناعت می‌تواند در جهت کنترل بحران و کمترین ممانعت از تشدید آن نقشی اساسی ایفا کند؛ بنابراین مصرف صحیح منابع برای جلوگیری از پدید آمدن بحران‌های طبیعی و زیست‌محیطی امری بسیار ضروری است. افزون بر این مسئله، برگرفته از آیه‌ها و روایت‌ها، مصرف صحیح می‌تواند آثار و نتیجه‌های مطلوب زیر را در پی داشته باشد:

1. جلب نظر الاهی

در روایتی امام علی علیه السلام فرمود: «إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بُعِيدَ خَيْرًا أَلْهَمَهُ الْاِقْتِصَادَ وَحُسْنَ التَّدْبِيرِ، وَجَنَّبَهُ سُوءَ التَّدْبِيرِ وَالْاِسْرَافِ؛ هر گاه خداوند متعال ﷻ نسبت به بنده‌ای خیر و خوبی خواهد، میانه‌روی و تدبیر خوب را به وی الهام فرماید و از بد تدبیری و اسراف‌کاری وی را پرهیز دهد» (تمیمی آمدی، 1410ق، ص 291).

2. پیدایش رفاه اقتصادی

امام علی علیه السلام فرمود: «عَلَيْكَ بِالْعِفَافِ وَالْقُنُوعِ فَمَنْ أَخَذَ بِهِ خَفَّتْ عَلَيْهِ الْمَوْنُ؛ بر تو باد به پاک‌دامنی و قناعت زیرا هر کس قناعت را فرا گرفت سنگینی زندگی بر وی سبک شود» (همان، ص 444). بنابراین هر که میانه‌روی پیشه کند، هزینه زندگی‌اش سبک شود. نیز فرمود: «الْاِقْتِصَادُ يَنْمِي الْبَسِيرَ؛ میانه‌روی کم را بسیار می‌سازد» (لبثی واسطی، 1376، ص 42).

3. هدایت یابی

قرآن کریم درباره اسراف کاران و کسانی که در گناه پا را از حد فراتر نهاده‌اند می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ؛ خداوند متعال ﷻ کسی را که افراط‌کار دروغ‌زن باشد، هدایت نمی‌کند» (غافر، 28). چنان‌که پیامبر اکرم ﷺ می‌فرماید:

«ثَلَاثٌ مُنْجِيَاتٌ وَثَلَاثٌ مُهْلِكَاتٌ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْمُنْجِيَاتُ قَالَ خَوْفُ اللَّهِ فِي السِّرِّ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ وَالْعَدْلُ فِي الرِّضَا وَالْغَضَبِ وَالْقَصْدُ فِي الْغَنَاءِ وَالْفَقْرُ...؛ سه چیز مایه نجات است و سه چیز مایه هلاک؛ گفتند: ای پیامبر خدا! مایه‌های نجات کدام هستند؟ فرمود: ترسیدن از خداوند متعال ﷻ در نهان، بدان گونه که گویی وی را می‌بینی، چه اگر تو وی را نمی‌بینی وی تو را می‌بیند؛ و عادلانه رفتار کردن با مردم در حال خشنودی و خشمناکی و میانه‌روی در حال توانگری و ناداری» (کوفی‌اهوازی، 1402ق، ص 68).

4. سلامت جسم و جان

پیامبر گرامی اسلام ﷺ تمام پزشکی را در یک جمله، خلاصه کرده، فرمود: «المعدة بيت كلِ الداءِ والحمية رأسُ كلِ دواءٍ و أعط كل بدن ما عودته؛ شکم خانه هر بیماری و پرهیز اصل هر داروست و بدن را از آنچه به آن معتاد کرده‌ای محروم مگردان» (کوفی‌اهوازی، 1402ق، ص 68). امام علی ﷺ فرمود: «احذر الشره فكم من أكلته منعت أكلات؛ از پرخوری پرهیز چه بسا که یکبار پرخوری شخص را از بارها غذا خوردن بازدارد» (تمیمی‌آمدی، 1410ق، ص 161). در جای دیگر فرمود: «من اقتصر في اكله كثرت صحته و صلحت فكرته؛ کسی که در خوردن به اندک بسنده کند، تندرستی وی بسیار و اندیشه‌اش شایسته باشد» (لیثی‌واسطی، 1376، ص 437).

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

1. از آیه‌های قرآن کریم و روایت‌های معصومان ﷺ می‌توان برداشت کرد که داشتن اقتصاد مقاومتی ضروری و لازم برای جامعه اسلامی است؛ چرا که دشمنان به‌علت تضادهای عقیدتی بر تخریب و نابودی جامعه اسلامی می‌کوشند و در این راه از هیچ کوششی دریغ نمی‌ورزند و در فضای کنونی جهان بهترین راه از بین بردن یک نظام و جامعه آسیب‌رساندن به اقتصاد آن جامعه است.

2. قناعت از راه افزایش پس‌انداز منابع کافی را برای تأمین مالی سرمایه‌گذاری از یک‌سو و تأمین منابع قرض‌الحسنه برای تأمین نیازهای مصرفی اقشار ضعیف را فراهم می‌کند و

می‌تواند نقشی اثرگذار در کاهش فقر، بهبود توزیع درآمد و افزایش رشد اقتصادی و کاهش نرخ بیکاری ایفا کند.

3. قناعت می‌تواند یکی از ارکان اصلاح الگوی مصرف باشد که در بند هشت سیاست‌های اقتصاد مقاومتی به آن پافشاری شده است؛ بنابراین یکی از ملزومات تحقق اصلاح الگوی مصرف در اقتصاد مقاومتی ترویج فرهنگ قناعت در بین خانوارهای ایرانی است. البته لازمه این امر آن است که مسئولان کشور خود به‌طور عملی و عینی در امر قناعت پیش قدم باشند.

4. قناعت افزون بر آثار اقتصادی در سطح کلان جامعه، در سطح فردی نیز آثار فراوان مادی و معنوی دارد که از آن جمله می‌توان به جلب نظر الهی، سلامت جسم و جان و هدایت‌یابی اشاره کرد. هم‌چنین با بررسی آیه‌ها و روایت‌ها محقق شد، مواردی مانند خانواده، شناخت و باورها از جمله مهم‌ترین عامل‌های پدیدآوردن و تقویت قناعت در زندگی هستند که لازم است متولیان فرهنگی و اصحاب رسانه بر روی این عامل‌ها و ترویج آن‌ها تمرکز بیشتری کنند.

منابع و مأخذ

1. آجیلی، هادی؛ «اقتصاد مقاومتی در نظام اقتصاد سیاسی جهانی»؛ فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، س 9، ش 24، 1392.
2. ابراهیمی، ابراهیم و زینب ترابی؛ «بررسی تطبیقی فرهنگ قناعت در قرآن کریم و بوستان و گلستان سعدی»؛ فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌های ادبی قرآنی، س 3، ش 3، 1394.
3. ابن بابویه، محمد بن علی؛ علل الشرائع؛ ج 1، قم: کتاب‌فروشی داوری، 1385.
4. _____؛ کتاب المواعظ؛ ترجمه عزیزالله عطاردی قوچانی؛ تهران: مرتضوی، [بی‌تا].
5. _____؛ من لا یحضره الفقیه؛ تحقیق علی اکبر غفاری؛ ج 1، تهران: نشر صدوق، 1367.
6. _____؛ الخصال؛ ترجمه یعقوب جعفری؛ قم: نسیم کوثر، 1382.
7. ابن جزری؛ النهایة فی غریب الحدیث والأثر؛ بیروت: المكتبة العلمیة، 1399ق.
8. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی؛ تحف العقول؛ ترجمه احمد جنتی؛ تهران: مؤسسه امیرکبیر، 1382.
9. ابن منظور، محمد بن مکرم؛ لسان العرب؛ ج 3، بیروت: دار صادر، 1414ق.

10. احسائی، ابن ابی جمهور؛ عوالی اللالی؛ قم: سیدالشهداء، 1405ق.
11. اخباری، محمد و صدیقه قلی زاده؛ «ثبات اقتصاد کلان در رویکرد اقتصاد مقاومتی»؛ فصلنامه روند، س 22، ش 71، 1394.
12. اسدی، علی؛ «نظام اقتصاد اسلامی الگویی کامل برای اقتصاد مقاومتی»؛ فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان، س 2، ش 5، 1393.
13. اکبری دستک، فیض‌الله؛ جایگاه فرهنگ قناعت (اقدام و عمل) و کارکردهای آن در تبیین و تحکیم مبانی اقتصاد مقاومتی از نگاه تعالیم اسلامی؛ بصیرت و تربیت اسلامی، دوره 13، ش 36، 1395.
14. امام سجاد علیه السلام؛ الصحیفة السجادیة؛ ترجمه عبدالمحمد آیتی؛ چ 2، تهران: سروش، 1375.
15. دینوری، أبو محمد عبدالله بن مسلم بن قتیبه؛ عیون الأخبار؛ قاهره: دارالکتب المصریة، 1343.
16. قحطانی، مسفر بن علی؛ النظام الاقتصادي فی الاسلام؛ [بی نا]: [بی جا]، 1423ق.
17. امیری طهرانی زاده، سید محمد رضا؛ «مبانی سیستمی اقتصاد مقاومتی»؛ جستارهای اقتصادی ایران، س 12، ش 23، 1394.
18. بروجردی، آقا حسین؛ منابع فقه شیعه (ترجمه جامع احادیث الشیعة)؛ تهران: فرهنگ سبز، 1386.
19. بستانی، فؤاد افرام؛ فرهنگ ابجدی؛ ترجمه رضا مهیار؛ چ 2، تهران: انتشارات اسلامی، 1375.
20. بحرانی اصفهانی، عبدالله بن نورالله؛ عوالم العلوم و المعارف و الأحوال من الآیات و الأخبار و الأقوال (مستدرک سیده النساء علیها السلام إلى الإمام الجواد علیه السلام)؛ قم: مؤسسه الإمام المهدی علیه السلام، 1414ق.
21. بونارو، هاری؛ سلامت روح؛ ترجمه محمد حجازی؛ تهران: ابن سینا، 1352.
22. پایگاه اطلاع رسانی دفتر مقام معظم رهبری، www.Khamenei.ir.
23. پاینده، ابوالقاسم؛ نهج الفصاحة؛ چ 4، تهران: دنیای دانش، 1382.
24. پژوهنده، محمد حسین؛ «موانع تحقق اقتصاد مقاومتی»؛ پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، س 21، ش 3، 1394.

25. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد؛ غررالحکم و درر الکلم؛ ج 2، قم: دارالکتاب الإسلامي، 1410ق.
26. جانسون، رابرت؛ احساس رضایت؛ ترجمه شهره عبداللهی، تهران: بیک بهار، 1380.
27. جمعی از پژوهشگران زیر نظر شاهرودی؛ فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام؛ قم: مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت علیهم السلام، 1426ق.
28. حرّ عاملی، محمد بن حسن؛ وسائل الشیعة؛ ج 1، قم: مؤسسه آل البیت علیهم السلام، 1409ق.
29. حسین زاده، علی؛ «نقش قناعت در بهره‌مندی از زندگی»؛ مجله معرفت اخلاقی، س 1، ش 4، 1389.
30. حسینی خامنه‌ای، سیدعلی؛ اقتصاد مقاومتی؛ تبیین اقتصاد مقاومتی در بیان مقام معظم رهبری؛ تهران: خیزش نو، 1393.
31. _____؛ بیانات در اجتماع زائران و مجاوران حرم رضوی؛ www.Khamenei.ir، 1395.
32. _____؛ بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیأت دولت؛ www.Khamenei.ir، 1391.
33. _____؛ بیانات در جمع مسئولان دستگاه‌های مختلف و فعالان اقتصادی؛ به نقل از www.Khamenei.ir، 1392.
34. _____؛ بیانات مقام معظم رهبری در حرم مطهر امام رضا علیه السلام؛ به نقل از سایت رهبری، 1377.
35. _____؛ بیانات در دیدار جمعی از اعضای نهضت صرفه‌جویی در منابع ملی؛ به گزارش شبکه اجتهاد، igtihadnet.ir، 1393.
36. حشمتی مولایی، حسین؛ «ریشه‌های هنجاری در اقتصاد مقاومتی»؛ فصلنامه روند، س 22، ش 71، 1394.
37. حکیمی، محمدرضا؛ الحیاة؛ ترجمه احمد آرام؛ تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، 1380.
38. دادگر، یدالله و روح‌الله نظری؛ «بررسی شاخص فساد مالی در ایران و کشورهای برگزیده جهان»؛ نشریه اطلاعات سیاسی اقتصادی، ش 263، 1388.

39. دانش‌جعفری، داود و سمانه کریمی؛ «نفت، برنامه ششم توسعه و اقتصاد مقاومتی»؛ فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان، س 2، ش 8، 1393.
40. دهخدا، علی‌اکبر؛ لغت‌نامه؛ تهران: دانشگاه تهران، 1377.
41. دیلمی، حسن‌بن‌محمد؛ إرشاد القلوب؛ ج 5، قم: جامعه مدرسین، 1376.
42. راغب‌اصفهانی، حسین‌بن‌محمد؛ مفردات الفاظ قرآن؛ ترجمه غلام‌رضا خسروی، تهران: مرتضوی، 1374.
43. رفیع‌پور، فرامرز؛ آناتومی جامعه؛ ج 9، تهران: شرکت سهامی انتشار، 1393.
44. سعادت‌مند، رسول؛ درس‌هایی از امام: قناعت و ساده‌زیستی؛ قم: تسنیم، 1390.
45. سلطان‌محمدی، حسین؛ «قناعت‌پیشگی و تأثیر در روحيات انسانی»؛ www.Tebyan-Zn.ir.
46. شب‌دینی‌پاشاکی، محمد، نصرالله‌پور علمداری، ابراهیم و علی کریمی‌خوشحال؛ مؤلفه‌ها و شاخص‌های سبک زندگی اسلامی؛ ج 1، قم: زمزم هدایت، 1394.
47. شریفی، فرزانه؛ «مقاومت اقتصادی و اقتصاد مقاومتی»؛ پایگاه خبری، تحلیلی صراط، seratnews.ir، 1391.
48. شعیری، تاج‌الدین؛ جامع‌الخبار؛ قم: رضی، 1363.
49. صدر، سیدمحمدباقر؛ اقتصاد ما؛ تهران: دارالصدر، [بی‌تا].
50. صدر، موسی؛ اقتصاد در مکتب اسلام؛ ج 1، تهران: دارالصدر، 1386.
51. طاهری‌سرتشنیزی، اسحاق؛ «اقتصاد مقاومتی نمود آموزه‌های اعتقادی و اقتصادی اسلام»؛ اندیشنامه ولایت، دوره 2، ش 3، 1395.
52. طبرسی، علی‌بن‌حسن؛ مشکاة الأنوار؛ ترجمه عزیزالله عطاردی‌قوچانی؛ ج 1، تهران: عطارد، 1374.
53. _____؛ مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن؛ تهران: ناصرخسرو، 1372.
54. عبدالملکی، حجت‌الله؛ اقتصاد مقاومتی؛ مبانی، سیاست‌ها و برنامه عمل؛ ج 2، تهران: بسیج دانشجویی دانشگاه امام صادق علیه السلام، 1394.
55. فتال‌نیشابوری، محمدبن‌احمد؛ روضة‌الواعظین و بصیرة‌المتعظین؛ ج 1، قم: رضی، 1375.
56. فرهنگ، منوچهر؛ فرهنگ علوم اقتصادی؛ ج 6، تهران: نشر نو، 1369.

57. فلسفی، پیمان و همکاران (مسئولان حوزه‌های نمایندگی ولی فقیه در وزارت جهاد کشاورزی)؛ واکاوی اقتصاد مقاومتی در آیات و روایات اسلامی؛ به نقل از پایگاه تحلیلی تبیینی برهان، www.borhan.ir، 1395.
58. فیض کاشانی، محمد؛ تفسیر صافی؛ تهران: اسلامیه، 1375.
59. _____؛ الوافی؛ چ 1، اصفهان: کتابخانه امام امیر مؤمنان علی علیه السلام، 1406ق.
60. قرائتی، محسن؛ تفسیر نور؛ چ 11، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، 1383.
61. قرشی بنایی، علی اکبر؛ قاموس قرآن؛ چ 6، تهران: دارالکتب الاسلامیه، 1412ق.
62. قشیری، ابوالقاسم؛ رساله قشیریہ؛ ترجمه ابوعلی عثمانی؛ چ 1، تهران: نشر زوار، 1387.
63. قمی، عباس؛ سفینه البحار؛ چ 1، قم: اسوه، 1414ق.
64. کرمی، پرویز؛ «اقتصاد مقاومتی یعنی تقویت بنیه‌های قناعت»؛ خبرگزاری مهر، 1395.
65. کریم، محمدحسین، صفدری نهاد، محمود و مسعود امجدی پور؛ «توسعه کشاورزی و اقتصاد مقاومتی، جایگزین نفت»؛ فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان، 2، ش 6، 1393.
66. کلانتر، اسدالله و فرید امرایی؛ «اقتصاد مقاومتی، تولید داخل و حمایت از کار و سرمایه ایرانی»؛ مجموعه مقالات همایش ملی بررسی و تبیین اقتصاد مقاومتی، دانشگاه گیلان، 1391.
67. کلانتری، علی اکبر؛ اسلام و الگوی مصرف؛ چ 5، قم: مؤسسه بوستان کتاب، 1388.
68. کلینی، محمد بن یعقوب؛ الروضة من الکافی؛ ترجمه سیدهاشم رسولی محلاتی؛ تهران: انتشارات علمیه اسلامی، 1364.
69. _____؛ الکافی (ط - الإسلامیه)؛ تهران: دارالکتب الاسلامیه، 1407ق.
70. _____؛ تحفة الأولیاء (ترجمه أصول کافی)؛ ترجمه محمدعلی اردکانی؛ قم: دارالحديث، 1388.
71. _____؛ أصول الکافی؛ ترجمه سیدجواد مصطفوی؛ چ 1، تهران: کتاب‌فروشی علمیه اسلامی، 1369.
72. لیثی واسطی، علی بن محمد؛ عیون الحکم و المواعظ (لللیثی)؛ چ 1، قم: دارالحديث، 1376.

73. مجلسی، محمدباقر بن محمد تقی؛ ایمان و کفر (ترجمه کتاب الایمان و الکفر بحار الأنوار)؛ ترجمه عطاردی؛ تهران: عطارد، 1378.
74. _____؛ بحار الأنوار؛ ج 2، بیروت: دار إحياء التراث العربی، 1403ق.
75. _____؛ بحار الأنوار؛ ترجمه ابوالحسن موسوی همدانی؛ ج 2، تهران: کتابخانه مسجد ولی عصر علیه السلام، 1364.
76. _____؛ مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول صلی الله علیه و آله؛ تهران: دارالکتب الإسلامیه، 1404ق.
77. محمدی ری شهری، محمد؛ میزان الحکمة؛ قم: دار الحدیث، 1377.
78. محمدی، محمدرضا؛ قناعت و سلامت روان؛ ج 2، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام، 1388.
79. مستغفری، جعفر بن محمد؛ طبّ النبی صلی الله علیه و آله؛ نجف: مکتبه الحیدریه، 1385ق.
80. مطهری، مرتضی؛ نظری به نظام اقتصادی اسلام؛ ج 1، تهران: صدرا، 1368.
81. مفید، محمد بن محمد؛ الإرشاد فی معرفة حجج الله علی العباد؛ قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام، 1413ق.
82. ملک زاده، فریده؛ «نقش کلیدی دانش آموزان در تحقق اقتصاد مقاومتی»؛ به نقل از سایت egtesadi.persianblog.ir، 1392.
83. منسوب به جعفر بن محمد (امام ششم علیه السلام)؛ مصباح الشریعة؛ ترجمه حسن مصطفوی؛ تهران: انجمن اسلامی حکمت و فلسفه ایران، 1360.
84. نراقی، احمد؛ معراج السعادة؛ تهران: دهقان، 1377.
85. نراقی، محمد مهدی؛ جامع السعادات؛ بیروت: مؤسسه اعلمی، 1408ق.
86. نصر اصفهانی، محمد؛ اخلاق دینی و اندیشه شیعی؛ تهران: نهانندی، 1373.
87. نوری، حسین بن محمد تقی؛ مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل؛ ج 1، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام، 1408ق.
88. واسطی، علی بن محمد لیثی؛ عیون الحکم و المواعظ؛ ج 1، قم: دارالحدیث، 1376.
89. هراتیان، عباس علی، آگاه هریس، مژگان، محمدی، زهرا و فاطمه السادات شمسی نژاد؛ «ساخت و اعتباریابی مقیاس اسلامی حرص - قناعت»؛ مجله روان شناسی و دین، س 7، ش 4، پیاپی 28، 1393.